

ТИЛ - МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ ТИЗИМИ СИФАТИДА

XXI асрда маданиятлараро мулоқот тизими, маданиятлараро мулоқот ҳар қандай инсон ҳаётининг ажралмас қисмидир. Бу ҳамкорликнинг иқтисодий, сиёсий ва маданий жиҳатлари глобаллашувнинг давом этаётган жараёнларидан келиб чиқади. Шу муносабат билан, маданиятлараро алоқанинг ўзига хос хусусиятлари ва омилларини ўрганиш илмий тадқиқотларнинг истиқболли ва долзарб йўналиши ҳисобланади. Аввало, бу универсал ривожланиш ва ҳамкорликни ривожлантириш учун турли маданият вакиллари ўртасида самарали мулоқотни таъминлаш учун зарурдир.

Ҳозирги кунда дунёда турли маданиятларнинг ўзаро таъсири маданий фарқлар ва маданий хилма-хилликни сақлаб қолиш воситаси бўлиб хизмат қилади. Бизнинг дунёдаги маданиятларнинг ҳеч бири ўз-ўзидан мавжуд эмас. Тарихий ривожланиш давомида турли миллат вакиллари ўртасида маданий ютуқлар узлуксиз алмашинуви бўлиб ўтди. Шу муносабат билан таниқлимаҳаллий олим Н.В.Кокшарованинг таъкидлашича, маданиятлараро ҳамкорлик икки томонлама хусусиятга эга, яъни ўзаро боғлиқ икки томонлама жараён бўлиб, унда бир маданиятнинг ҳолати, мазмуни ва вазифалари бошқасининг таъсири остида ўзгаради. Бугунги кунда маданиятлараро мулоқот турли нуқтаи назардан тушунилади. Шундай қилиб, маданиятлараро мулоқот остида, иштирокчиларнинг маданий фарқлари мавжуд бўлганда, шахслараро мулоқотни махсус контекстда тушуниш одатий ҳолдир. Маданиятлараро мулоқот, шунингдек, уларнинг фарқлари бир ёки бир нечта қийинчиликларга олиб келадиган турли маданиятларнинг ташувчилари ўртасидаги мулоқот сифатида тавсифланади. Бундан ташқари, маданиятлараро мулоқотни тушуниш унинг турли маданиятлар вакиллари ўртасидаги муносабатлар мажмуи нуқтаи назаридан тушунишидир [Десидеа Д., Будаева С.В., 2014. 51-55-бет].

Маданиятлараро мулоқот феноменининг классик таърифи ЭМ. Верешчагин ва В.Г.Костомаровнинг «Тил ва маданият» китобида ёритилган бўлиб, унда турли хил миллий маданиятларга тегишли коммуникатив АКТнинг икки иштирокчисининг этарли даражада ўзаро тушуниши тушунилади [Верешчагин Э.М., Костомаров В.Г., 2017. 215-бет].

Ҳозирги кунда мураккаб ва кўп қиррали долзарб муаммоларидан бири тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги муаммосидир. Фанда бу борада камида иккита асосий ёндашув мавжуд. Биринчи ёндашув нуқтаи назаридан, унинг вакиллари С.А.Атановский, Г.А.Брутян, Э.И. Кукушкин, Э.С.Маркарян, А.В.Смирновлар тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги бир йўналишда ҳаракат қилади, чунки агар тил ҳақиқатни акс эттириш учун мўлжалланган бўлса ва маданият бу ҳақиқатнинг ажралмас қисми бўлса, тил маданиятнинг оддий тасвири сифатида намоён бўлади.

Шу билан бирга, ҳақиқатдаги ҳар қандай ўзгаришлар маданиятдаги мажбурий ўзгаришларга олиб келади, бу эса ўз навбатида тўғридан-тўғри тилда акс эттирилади. Шу муносабат билан, ҳақиқат ўзгарганда, миллий-маданий стереотиплар, шунингдек, тил ўзгаришларга учрайди. Бундай ёндашув тилнинг маданиятга таъсири ҳақида жуда муҳим муаммоларни ҳисобга олмайди.

Қуйидаги ёндашувнинг бир қисми сифатида тилнинг маданиятга нисбатан тескари таъсири кўриб чиқилади. Хусусан, В.Гумболдт тилнинг мавжуд тушунчаларини дунёдаги раем сифатида тизимлаштирди, бу кўплаб назарияларнинг ривожланишига, жумладан, лингвистик нисбийлик назариясига ҳисса қўшди.

Дастлаб, у шбу назариянинг асосий қонид алари тил ва маданиятнинг нисбатларини ўрганиш билан шуғулланадиган америкалик антрополог олим Ф. Боас томонидан шакллантирилган. Кўп йиллик тадқиқотлар натижасида олим ўз тилини билмасдан маданиятни тушуниш мумкин эмас деган хулосага келди. Унинг фикрига кўра, тилларни билиш одамларнинг урф- одатлари ва эътиқодларини тўлиқ тушуниш учун муҳим қўлланма бўлиб хизмат қилади ва фақат лингвистик табиатни ўрганиш

дунё халқлари психологиясини чуқур ўрганишнинг ажралмас қисмидир [Десидема Д., Будаева С.В., 2014. 51-55-бем].

Шунингдек, тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро муносабатларига асосланган учинчи ёндашув ҳам мавжуд бўлиб, унда тил аجدодлардан мерос бўлиб қолган маданиятнинг ажралмас қисми бўлиб, маданиятни ўзлаштиришнинг асосий воситаси бўлиб хизмат қилади. Бунда С.Г.Терминасова нуқтаи назаридан, тил билим воситаси, ахборот узатиш, у дунёни акс эттиради, чунки, маданият она сифатида ҳаракат тутати ва бу дунё ҳақида билим беради, она тили ҳосил қилади. Бу бир қисми сифатида тил ва маданиятнинг нисбати биз томонимиздан учинчи ёндашув нуқтаи назаридан кўриб чиқилади, шунинг учун тил ва маданият ўртасидаги муносабатлар биз билан бир қисм ва бутун муносабат сифатида қаралади.

Тил маданиятнинг таркибий қисмидир. Шу билан бирга, айна пайтда у табиат маданиятига нисбатан мустақилдир. Бизнингча, тилнинг асосий хусусиятларидан бири унинг кўп қиррали бўлишидир. Бу эса бизнинг маданиятлараро мулоқотни амалга оширишга имкон беради. Тил одамлар ўртасидаги мулоқотнинг асосий воситаси бўлиб хизмат қилади. Унинг коммуникатив функциясини мулоқотнинг асосий воситаси деб аташ мумкин.

Тил муаммосини ўрганишда бугунги кунда тилшунослик, лингофалсафий, семиотик, маданий ва назарий каби йўналишлари тил ва коммуникация мутаносиблигининг асосий йўналишларидан ҳисобланади. Шу ўринда тил ва коммуникация мутаносиблигининг фалсафий жиҳатдан ўрганиш, уни фалсафий муаммо сифатида таҳлил қилиш фалсафа ва фаннинг долзарб соҳаларидан бири ҳисобланади. Бунда нафақат тил балки, коммуникация жараёнларининг методологик ёки герменевтик манфаатларини ифода этади. Фан ва тилнинг ўзига хос умумий тенденцияларни таъкидлайди. Ҳар қандай тил ўзида мазкур тил эгасининг дунёқарашини белгилайди ва олам манзарасини шакллантирадиган миллий, ўзига хос хусусиятлар тизимини мужассамлаштиради.

Ҳақиқатдан ҳам ҳар қандай тил аввало инсон дунёқарашини ривожлантиришга, олам ва инсон ўртасидаги муносабатларни ўрганишга ҳамда миллий маънавий меросни англашда хизмат қилади. Маълумки, ўзликни англаш, миллий онг ва тафаккурнинг ифодаси, авлодлар ўртасидаги руҳий-маънавий боғлиқлик тил орқали намоён бўлади [Каримов И.А., 2008. 83- бем].

Замонавий илмий тадқиқотларда тил ва инсоннинг креатив мавжудлигининг онтологик ва лингвистик ҳамда коммуникатив жиҳатлари ўрганила бошланди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, таълим тизимида фан йўналишлари бўйича берилаётган назарий билимларни амалда қўллай билиш коммуникатив қобилият билан узвий боғлиқ. Ушбу қобилиятни тарбиялаш ва такомиллаштиришда қатор масаларни ҳал қилиш тақозо этади.

Коммуникация, муомала, мулоқат, алоқабу кишилар ўртасидаги ҳамкорлик зарурати туфайли содир бўладиган кўпқиррали муносабатлар жараёнидир. Муомала кишилар ўртасидаги ахборот олиш ва бериш ҳамда кишиларнинг бир-бирига ўзаро таъсир қилиш жараёнидир. Муомаланинг асосий воситаси тил ҳисобланади. Муомала орқали кишилар амалий ва назарий фаолиятларини ташкиллайдилар, ахборот алмашадилар, бир-бирларини тушунадилар, бир-бирлари билан келишадилар, мақсадга қаратилган ҳаракат дастурларини тузадилар, бир-бирларига ўзаро таъсир ўтказадилар. Муомала жараёнида шахслар ўртасидаги муносабатлар шаклланади, юзага чиқади ва амалга ошади [Габдулхаков Ф.А., 2012. 196-198 -бетлар].

Шуни алоҳидатаъкидлаш керакки тил асосийташувчи вакучли маданияттранслаторидир. Шундай қилиб, тил орқали маданиятнинг барча таркибий қисмлари ифодаланиши мумкин. Маданиятэволюцияси жараёнида у инсонлараро мулоқот, макон ва вақтдаги мулоқот воситаси сифатида намоён бўлади. Мулоқотнинг асосий воситаси-тадқиқотчиларнинг кўпчилиги маданиятнинг энг ўзига хос хусусиятини кўрган тилдир. Тилдан ташқарида маданият йўқ ва унинг ривожланишининг ҳар бир босқичида маданият рамзий тарзда шакллантирилади, биринчи навбатда тилда ўз ифодасини топади [Садохин А.П., 2005. 310-бем].

Маданий меросни ўрганишда тилнинг аҳамияти қуйидагилардан иборат:

- инсонни ўраб турган ҳақиқий дунёни эмас, балки халқнинг менталитетини, унинг миллий характери, урф-одатлари ва қадриятларини;
- асрлар давомида халқ томонидан тўпланган барча билим, кўникма, моддий ва маънавий

кадриятлар, тил тизимида - фольклор, китоблар, оғзаки ва ёзма нутқда сақланган маданият;

- маданият ташувчиси, чунки у тил орқали бир авлоддан иккинчисига ўтишни таъминлайди. Шунингдек, талаба-ёшлар маданият жараёнида тилни ўрганиш билан бирга аввалги авлодларнинг умумий меросини ўрганадилар;

- тил орқали халқнинг менталитета, анъаналари, урф-одатларини, шунингдек, дунёнинг ўзига хос маданий қиёфасини англайдиган шахсни шакллантиришни таъминлайдиган маданият воситаси.

Тил мулоқот қилишнинг асосий воситаси бўлиб, у орқали ўзаро маданиятни билиш ва тушуниш асосида шахслар ўртасида алоқалар мавжуд бўлади. Шу муносабат билан, маданиятлараро мулоқотни амалга оширишда унинг самарадорлигини таъминлайдиган баъзи тил қоидаларига риоя қилиш керак. Бундан ташқари, баъзи тилларда нотўғри стресс ва нотўғри интонация айтилган жумланинг моҳиятини ва маъносини тубдан ўзгартириши мумкинлигини унутмаслик керак [Верещагин Э.М., Костомаров В.Г., 2017. 57-бет].

Хуллас, тил маданиятлараро мулоқоттизимида асосий ўринни эгаллайди. Маданиятлараро мулоқотнинг муваффақиятли самарадорлигини таъминлайди. Тил маданият билан домий алоқада экан инсон ва унинг турмуши, унинг дунё билан ўзаро муносабати, мавжудлик шароитларини акс эттирадиган оламнинг концептуал манзараси масаласи билан чамбарчас боғлиқдир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. (1990), Язык и культура. - Москва, Наука, С-120.
2. Дэцидэма Д., Будаева С. В. (2014), Язык как средство трансляции культуры в процессе межкультурной коммуникации//Гуманизация образования. Москва, № 6. С-51-55.
3. Межуев В. М. (2006), Идея культуры. Очерки по философии культуры. - Москва, Прогресс-Традиция, С-408.
4. Садохин А. П. (2005), Введение в теорию межкультурной коммуникации. - Москва, Высшая школа, С-310.
5. О. А. Александрова, Е. Ф. Жукова. (2011), Язык и межкультурная коммуникация: материалы Второй Международной науч.-практ. конф. Великий Новгород, 19-20 мая, С-403.
6. Каримов И.А. (2008), Юксак маънавият - энгилмас қус. - Тошкент, "Маънавият", 108-бет.
7. Габдулхаков Ф. А. (2012), Тил таълими жараёнида тил соҳиби тайёрлаш муаммолари // НамДУ Филология масаслалари. Илмий мақолалар тўплами. Наманган, 196-198 бетлар.
8. Shermukhamedova, N. A. "Philosophy." Tashkent: Noshir (2012).
9. Нишанова, Озода Джалолитдиновна. "О 'ZBEK ETNOMADANIYATI GENEZISINING ILMIY TANLILI." ФИЛОСОФИЯ И ЖИЗНЬ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ 3 (14) (2021).